

Eski Uygurca *odug sak* İkilemesi Üzerine

Mehmet Ölmez
(Tokyo/Mersin)

Türkçede ikileme konusu çeşitli vesilelerle değişik araştırmacılarca ele alınmış, Türkçedeki ikilemeler bir araya getirilmiştir.¹ Uygurcadaki ikilemeleri ise daha 1940'ların başında S. Çağatay derlemiş, o güne değin yapılan metin yayımlarında görülen 200'ün üzerindeki ikilemeyi değerlendirmiştir (ilk yayımı 1942'de gerçekleştirilen söz konusu yazı için bak. Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara 1972: 29-66). Sonraki yıllarda yayımlanan Uygurca metinlerde yeni ikilemeler de görülür.

Anılan kaynaklardaki ikileme tanımlarında kullanılan terimlere *Uigurisches Wörterbuch*'ta yer verilen (Lieferung 1, Wiesbaden 1977: 5-6) terimi de eklemek istiyorum. K. Röhrborn *Uigurisches Wörterbuch*'ta ikileme (hendiadyoin) yerine *Worthäufung* terimini kullanır. Harfiyen "söz yığını" anlamına gelen bu terimi *söz koşması* (ya da *sözcük*) *koşması* ile karşılayabiliriz (*söz koşması*'nı ilk kullanan Talat Tekin'dir).

Ben ise burada gerçekte ikileme olup okuyuş hatalarından dolayı gözden kaçan, Uygurca ikilemelerle ilgili önceki çalışmalarda yer verilmeyen *odug sak* ikilemesine değineceğim. *odug sak* ikilemesinin her iki ögesi de Eski Uygurcada ayrı ayrı "uyanık, dikkatli" anlamlarına gelmektedir. *Oduğ* ve *sak* sözcükleri birlikte ikileme olarak kullanıldıklarında da anlamda değişiklik görülmez, bak. Clauson 47 a ve 803 b.

¹ Bu çalışmalardan sonuncusunu Zuhâl Kargı Ölmez hazırlamıştır, konuyla ilgili çalışmalar ve kaynaklar için bak. Z. K. Ölmez, "Kutadgu Bilig'de İkilemeler (1)", *Türk Dilleri Araştırmaları* 7, 1997: 19-40; "Kutadgu Bilig'de İkilemeler (2)", *Bahşı Ögdisi: Festschrift für Klaus Röhrborn anlässlich seines 60. Geburtstags / 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*. Yay. Jens Peter Laut / Mehmet Ölmez, İstanbul 1998: 237-264; yine ikilemelerle ilgili yeni olarak bak. Nuri Yüce, "İkilemelerdeki İlginç Problemler", aynı armağan, 419-447. sayfalar.

Sözcüklerin ikileme olarak kullanılışlarına —her iki sözcüğün ikileme olarak yer aldığı örneklere yer verilse de— ne DTS’de ne de ED’de değinilmez.

S. Çığatay’ın yayınından önce, 1940 öncesinde ikilememiz en az dört kez *Manichaica* (I, III) dizisinde geçer. İlk örnekte bağlam açık değildir, dolayısıyla çeviri de yer almaz:

1. *Manichaica*, I, s. 22, T II K. 2a., Blatt[yaprak] 2, Rückseite [arka yüz] (5) ..... [kön]gül .. **uduğ sak** (6) ..... d.....küçlög.
[düzeltiniz: *oduğ sak*]

2. İkinci örnek *Manichaica* III’tedir, bağlam açık olmadığı için çeviriye de yer verilmez:

S. 5, Nr. 1, II. T. M. 141. Seite [sayfa] a, Vorderseite [ön yüz]: (1) **uduğ s(a)k köñçiçe ,igidmele-** (sic!) (2) **amrak kızularuğ**. [düzeltiniz: *oduğ sak; kızularıg*]

3. Üçüncü örnek yine *Manichaica* III’tendir. S. 18, Nr. 8, II. T. M. 300. Rückseite [arka yüz] (?)

(3) .. *ötrü k(e)ntü üzüüning*, (4) *sakınç sını uduğun sağan*, (5) *erür* .

“Dann (ist, oder) wird seiner Seele Glied ‘das Denken’ wachsam und vorsichtig sein.” (*uduğun sağan* “wachsam und vorsichtig [uyanık ve dikkatli]”; *oduğun sağan* olarak düzeltiniz)

4. *Manichaica* III, Nr. 4. T.M. 298. ön yüz

(6) (...) *ürke* (7) **ud’uğun sağl-anmağan erengler** [düzeltiniz: *oduğun saklanmağan*]

İzleyen dönemde ikilememiz dört kez *Maitrisimit*’te (ikisi *Maitrisimit Nom Bitig* yayınında, ikisi de *Maitrisimit Hami Nüşhası* yayınında), bir kez *Kşanti Qılğuluq Nom Bitig*’de, iki kez *Altun Yaruk Sudur*’da, bir kez de *Hsüan-Tsang Biyografisi*’nde olmak üzere, görebildiğim kadarıyla, Uygurca metinlerde sekiz kez daha geçer. MNB ve *MaitriHami*’de yer alan örneklerden birisi aynı örnektir (burada 6 ve 8. maddeler):

5. (9) ’wyz ’t’wyz (10) *wkwzl’r k’ ’dkwlwk ’dn’qw q’’* (11) (’)’s’q l’q ’yšk’ ’wdwq s’q’’’rynkl’r (öz etözünüzlerke edgülık adnağuka asağlağ işke *oduğ sak erinler*) “Daher geht nun, seid diensteifrig (wört.: wach und

bereit) in Werken, die für euch selbst günstig, für andere nützlich sind [kendiniz için iyi, başkaları için yararlı işlere gayret gösterin (harf. uyanık ve hazır olun)” BT IX.1, s. 61.

6. (2) *nyzv'ny* (3) *l'q 'q'r 'wvyn 'wdymyş tynlyq l'r ..* (4) *'r' y'lnkwz 'wdwq s'q' 'wl 'rmyş* (*nizvanilağ ağar uvin udımyş tınlıqlar ara yalñuz oduğ sak ol ermiş*) “nur er allein ist wachsam unter den Lebewesen, durch den schweren Leidenschaftsschlaf eingeschläfert sind [ağır uyku eziyetiyle uyumuş olan canlılar arasında tek uyanık o imiş].” BT IX.1: 13 v 4.

7. (309) *odugsak* *kapagçılar* “die wachen Türhüter [uyanık kapı bekçileri (*oduğ* ve *sak* olarak ayırınız)]” (MaitrHami, s. 32-33).

8. (1285) *yalñuz oduğ[sak ol er]miş* “nur er allein ist wachsam [yalnız o uyanık imiş, tek uyanık o imiş (*oduğ* ve *sak* olarak ayırınız)]” (MaitrHami, s. 102-103).

9. Kşanti Qılguluq Nom Bitig 32-33: *üküş telim yatğak turğak eren-ler üze koduru oduğ sak erip* “viele (Hend.) Tages- und Nachtwächter völlig bewacht (Hend.) [çok sayıda₂ hündüz ve gece bekçisi tam anlamıyla uyanıktırlar₂]” (KQNB)²

10. *yagısın yavlakın kitergeli oduğ sak bolgay biz* [düşmanını kötülüğünü uzaklaştırmak için uyanık, dikkatli olacağız] (UAY 408.13)

11. *k(e)ntü öz illerin uluşların oduğın sakın küyü küzetü* [kendi ülkelerini uyanık, dikkatli vaziyette koruyup kollayarak ...] (UAY 410.16)

12. HT Pekin 161 a 5-6: *kökde uçar erken anşız oduğ sak boltılar* [gökte uçar iken birdenbire uyanıverdiler]

Yukarıdaki örneklerin ilk dördünün metin yayımında *oduğ* sözü *udug* olarak okunur. Son dört örnekte ise ikilememiz birleşik olarak, tek sözcük halinde *odugsak* okunur. BT IX'da Ş. Tekin sözlük bölümünde ikilememize

² KQNB, I. Warnke'nin çalışmasına dayanmaktadır (bak. Kaynakça). Bu örnekten beni haberdar eden P. Zieme'ye teşekkür borçluyum.

tek madde ('*wdwqs'q*) olarak yer verdikten sonra "gayretli; uyanık" anlamlarını verir (BT IX.1, s. 28 b). Yine Eski Uygurca metnin Almanca çevirisinde sözcüğü (daha doğrusu ikilemeyi) çevirirken "dienstefrig (gayretli)" karşılığını kullanır. Ancak ayrıca içerisinde (harf.: "uyanık") açıklamasını da ekler. 51. sayfada (13 v 4) yer alan örneği ise "wachsam (uyanık)" olarak çevirir.

Metin bölümünde, sayfa altında yer alan açıklamalarda ise sözcüğü '*wdwqs'q* "uyanık" < *odug + sa-k*; krş. *odun-* (> *uyan-*) olarak açıklar (BT IX.1 s. 61). Öte yandan sözcüğün *ud-* "uymak, takip etmek" eyleminden türemiş olup olamayacağını da sorar: *udugsak* (< *ud-ug + sak*) "uysal, itaatkar, uyan" > "gayretkeş, gayretli"?

Yayımladıkları metinde Ş. Tekin yayımının etkisinde kalmış olabileceğini sandığım Geng Shimin ve H. J. Klimkeit da ikilememizi tek bir sözcük olarak okurlar (bak. 7 ve 8. örnekler). İkileme KQNB ve UAY yayımlarında doğru okunmuştur.

İkilememiz Uygurcadan sonra Karahanlı dönemi metinlerinden *Kutadgu Bilig*'de de bir-kaç kez görülür:

1452 ikinci osal bolma *saḡ* tur *oduḡ*
saḡa tegmesün bir müfaca yoduḡ

2014 idi *saḡ* kerek beg yana ked *oduḡ*
osal bolsa begler tokınur yoduḡ

2236 közi toḡ *oduḡ saḡ* biligli işig
adırgan yaraḡlıḡ yaraḡsız kişig

2273 talu er kerek *saḡ* bu işke *oduḡ*
aḡar tegmese bir osalın yoduḡ

2761 baḡırsaḡ kerek hem *oduḡ saḡ tetig*
tetiglik bile er kılur miḡ étig

2813 *oduḡ saḡ* kerek ked kereksiz azak
azak bolsa işçi bolur uzak

440 bu *saklık oduĝluk* bu el işiğe
tözü asĝı boldı uzun yaşına

2357 ikinci bu *saklık oduĝluk* turur
ķayusı sak erse ol üstey bolur

KÖKEN: Sözcüklerin kökenine gelince, Clauson *odug* biçimini *odgur-* ve *odun-* eylemlerinin de türediĝi olası bir **od-* eyleminden getirir (47 a). *sak* sözüne ise herhangi bir köken açıklaması getirmeksizin kök olarak yer verir (803 b).

İkilemelere ilk yerinde açıklamayı getiren, Manichaica III ve BT IX yayınlarındaki okuyuşu düzelten Marcel Erdal olmuştur. Erdal *odug* sözü için —Clauson'un yaptığı gibi— bir kök önermenin zorluĝunu görerek sözcüğümüzün **od-* ya da **odu-* biçiminde tasarlanabilecek iki kökten de gelebileceğini belirtir. Brāhmī metinlerindeki *odog* biçiminin ise bu metinlerdeki ünlü benzeşmelerinden dolayı sözcüğün kökenini açıklamakta yardımcı olamayacağını düşünür. DTS ya da ED'de anılmayan örnekler Manichaica III'ten üç örneği daha katar (OTWF s. 197). Biz de bu örnekler Manichaica I (s. 22, T II K. 2a, burada ilk örnek) ve Manichaica III'te (s. 18, Nr. 8, II., burada 3. örnek) geçen örnekleri ekleyebiliriz.

Sonuç: Clauson'un önerdiği **od-* kökü ünsüzle bitmesinden dolayı doğru olsa gerek. *Odgur-* eyleminin *-gur-* ile kurulmuş olması göz önünde bulundurulursa kök biçimin **od-* olması gerekir. Eğer kök biçim **odu-* olsaydı, köke ait ünlü sözcük ek aldığında düşmeyeceği için *odgur-* eylemi yerine **odugur-* eylemini bulmamız gerekirdi; *ünlü+ünsüz+ünlü* (VCV) ya da *ünsüz+ünlü+ünsüz+ünlü* (CVCV) yapılı eylemlerde kökteki orta hece ünlüsünün düşmediğini gösteren örnekler için krş. *kudıgar-* < *kudı* + *gar-* (**kudgur-* değil!) OTWF 744 ve 750.

odug sözcüğü ve onunla aynı kökten türeyen öteki sözcükler tarihî ve çağdaş Türk dillerinde çeşitli biçimlerde görülürler. Biz burada ilk önce köktaş olan sözcüklerin bir listesini çıkaracağız.

Olası **od-* eyleminden çıkan biçimler:

odug “uyanık” (*-g* ile eylemden ad OTWF s. 197),

odun- “uyanmak” (*-n-* ile eylemden eylem OTWF s. 608),

odgur- “uyandırmak” (*-gur-* ile eylemden eylem OTWF s. 751),

odul- “uyanmak” (-*l-* ile eylemden eylem ED 56 b),
odgar- “tanımak, anlamak, fark etmek, ayırt etmek” (-*gar-* ile eylemden eylem ED 48 a) sözcükleri türemiştir.

Bu sözcüklerden de *odugluk* “uyanıklık”, *odgurak* “canlı olarak, kesin bir şekilde”, *odguratu* “canlı olarak, kesin bir şekilde” (+*tu* ile belirteç ED 49 a) sözcükleri türemiştir.

Clauson bu türevlere Kutb’un *Husrev ü Şirin*’inde ve *Nehcü’l-Feradis*’te görülen *oyag* şekillerinden dolayı *odug* ile eş anlamlı olası bir **odgak* sözcüğünü de ekler.

Olası **od-* kökünden türeyen **odgan-* ve *odun-* eylemleri ile bunlardan türeyen biçimlerin tümünü aynı sayan Sevortyan (430-32) örneklerin tümünü *oyan-* (I) maddesinde değerlendirmiştir. Oysa **odgan-* eyleminden türeyen *oygan-*, *uygan-*, *oyan-*, *uyan-*, *ozgan-*, *ozan-* biçimleri ile *odun-* eyleminden türeyen Tuv. *odun-* biçimi birbirlerinden ayırt edilmeliydiler; bu karışıklık için özellikle bak. 431. s. son paragraf.

Dîvânü Luğati’t-Türk’ün Dankoff çevirisinde **od-* maddesi altında *oduğ*, *odğur-* ve *odğar-* biçimlerine yer verilir (CTD III s. 38):

oduğ [yaqzan], ***od-** “awake”, **odğur-** [ayqaza], **odun-** [istayqaza].

İzleyen satırlarda ayrı maddebaşı olarak yer alan **odğar-** (“recognize”) da buraya dahil edilseydi etimolojik olarak daha uygun olurdu.

Türkçede ise herşeyden önce *odug* sözünden *uyan-* (< *oyan-* < **oygan-* < **odgan-*) ve aynı kökle ilişkili *uyar-* (< *oyar-* < **oygar-* < **odgar-*) eylemleri ve bunların türevleri ortaya çıkmıştır. Tabii *uyan-* eyleminin yeri gelmişken sanıldığı gibi *uyu-* eylemi ile ilişkili olmadığının da altını çizelim. Türkiye’de yapılan metin yayınlarında hangi saha ya da kaçınıcı yüzyıl olursa olsun yukarıda anılan sözcüklerin türevleri hemen çoğunlukla dar-yuvarlak ünlüyle, *u* ile **uyar-**, **uyal-**, **uyan-**, **uygan-**, **uyandırmak**, **uyak**, **uyag**, **uyat-**, **uyanuk** şeklinde okunmuştur. Bu örneklerden kimisi EAT, kimisi de Kıpçak, Çağatay Türkçelerine ait metin yayınlarından alınmıştır. Kıpçak, Harezmi ve Çağatay Türkçesi metinlerinde görülen söz konusu sözcükler günümüz Kıpçak ve Çağatay dillerindeki biçimleri de göz önünde bulundurularak *o-* ile okunmalıdır, örneğin Kazakça *oyanuw* “uyanmak”,

oyau “uyanık” sözcüklerinde olduğu gibi.

EAT metinleri ise, kimi yönleriyle günümüz Türkiye’indeki yazı dilinden çok Azerî Türkçesine daha yakın olmasından dolayı *o-* ile okunmalıdır. Bu okuyuş 16-17. yüzyıl Osmanlıca metinlerini de kapsayabilir. İstanbul ağzına ve bununla bağlantılı olarak Rumeli ağzına dayanan *u*’lu biçimler son yüzyıllara ait olsa gerektir. Bunu Arap harfli olmayan Osmanlıca metinler ve sözlükler de doğrular niteliktedir, bak. Stanislaw Stachowski, *Historisches Wörterbuch der Bildungen auf -cı/-ıcı im Osmanisch-Türkischen*, Kraków 1996, s. 166: *uyandırıcı*— 1890: *uyandırıcı* (ouyanderege), 1917: *oyandırıcı* (ojandyrydjy). Bu kaynakta eylemlerden birisini *u-*, ötekisini de *o-* ile bulmaktayız.

EAT ve Osmanlıca örneklerin (en azından 17. yy.a değin) *o* ile okunması gerektiğini Anadolu ağızlarındaki ve Azerî Türkçesindeki *o*’lu biçimler de destekler:

oyandırmak uyandırmak 3300 a.

oyanıh uyanık 3300 a.

oyanmak uyanmak 3300 b.³

Arap harfli metinlere dayanan *Tarama Sözlüğü* ise (s. 3035, c. V, O-T) *o*’lu *oyağmak*, *oyanmak* biçimlerini *u*’lu biçimlere gönderir. Doğru biçimler *o*’lu olmalıydı.

Azerî Türkçesindeki örnekler ise aşağıdaki gibidir:⁴

oyag 1. yatmamış, yuğulamamış, yuğuya gétmemiş; 2. mec[azen] éhtiyatlı, éhtiyatkar, ayıg, sayıg.

oyaglıg 1. yuğuda olmayan adamın halı; oyag; 2. mec[azen] éhtiyatlılıg, éhtiyatkarlıg, ayıgıg, sayıgıg.

oyadıcı oyadan, te’sir éden, doğuran, töredici.

oyandırma oyandırmag’dan f. is.

oyandırmag 1. oyatmag, yuğudan durğuzmag; 2. mec[azen] herekete getirmek, doğurmag, töretmeg, gızışdırmag, güclendirmek.

oyanıg bah oyag.

oyanıgıg bah oyaglıg.

³ *Derleme Sözlüğü*, IX, L-R, TDK, Ankara 1977.

⁴ Örneklerin tümü *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti*’nden alınmıştır (III. cild, K-R, Bakı 1983, s. 438 b-439 a).

oyaniş oyanma.

oyanma oyanmag'dan f.i.

oyanmag 1. yuğudan ayılmag, gözlerini açmag; 2. mec[azen] canlanmag, harekete gelmek; 3. mec[azen] gözü açılmag, geflet yuğusundan ayılmag, harekete gelmek; 4. mec[azen] emele gelmek, doğmag, töremek; 5. mec[azen] özünü tanımag, özünde kişilik elametleri hiss étmeye başlamag

oyatma oyatmag'dan f. is.

oyatmag 1. yuğudan durğuzmag, oyandırmag, oyanmasına sebep olmag, oyanmağa mecbur étmeg; 2. mec[azen] canlandırmag, diriltmek, heyat vérmek; 3. mec[azen] geflet yuğusundan ayılmag, gözünü açmag, harekete getirmek; 4. mec[azen] töretmek, emele getirmek, doğdurmag, yaratmag.

Günümüz Türk dillerinde *odug* ve *odun-* yanbiçimleri *d*'li olarak yalnız Tuvaca ve Halaççada görülürler, Tuvacada ayrıca aynı eylem kökünden türemiş *ottur-* "uyandırmak" biçimi de vardır:

Tuvaca

odug "bodrstvuyuşçiy, ne spyaşçiy (uyanık)" TRS (Pal) 300 a, (Ten) 314 a.

odun- /ottur/ "prosıpat'sya, probujdat'sya (uyanmak)" TRS (Pal) 315a, (Ten) 329a.

Halaçça

odāğ "wach (uyanmış, uyanık)" (zu **od-*). WörHal 167 b, Lexik. 190-91.

odāğluğ "Wachheit (uyanıklık)" WörHal 167 b.

odğar- "wecken (uyandırmak)" WörHal 167 b.

odan-, odart-, odat-, otğan- Lexik 190-91.

Aşağıdaki listede **od-* ile ilişkili sözcükler ve alındıkları metinlerin, çalışmaların kısaltmaları yer almaktadır. Dipnotlarda ise yararlanılan kaynaklardaki okuyuş ve anlamlandırmalara yer verilmiştir.

*ODUĞ+A- VE TÜREVLERİ:

- odağ** : KısEn⁵
- odğan-** : KısEn⁶
oyğan-, oyan-: KısEn, İrMülûk, GülTerKıp, GülTerKıp, Nasafî, KelDim, BabN, KitG, TS, KenzK, BabD, İsl, SühN, MecN, KısY, Tefs, DivH, CemS, Marz, KelN, LisT, FevK⁷
- odğar-** : KısEn, DK, SühN, KurT, MecN, CemS, Marz⁸
oyar- bak. **odğar-**
- oyak:** bak. *oyğag, oyağ*
- oyal-** : İrMülûk⁹
- oyan-** bak. **oyğan-**
- oyğag** : KısEn, KısY, LisT¹⁰
oyag: KısEn, İrMülûk, GülTerKıp, TS¹¹
- oyğaklık** : KısEn, LisT¹²
oyaglık: KısEn¹³

⁵ **odağ** uyanık (krş. *oyağ, oyğag*) 471 a.

⁶ **odğan-** uyanmak 471 a.

⁷ s. 389; KelDim: **oyan-** aufwachen 328, 619... s. 355; BabN: **oyğan-** wake (int) 157a s. 852 b; KitG: **uyan-** uyanmak 60a.9 s. 877; TS: **uyanmak (oyanmak)** ışık parlamak, yanmak. s. 4030; **uyanugelmek (uyanigelmek)** 1. uyanıvermek s. 4030; KenzK: **uyan-** uyanmak, açığa çıkmak, belirlemek, görünmek 54a/2, 74a/9 (s. 462); BabD: **oyğan-** uyanmak 408 b; İsl: **uyan-** uyanmak 371 a; SühN: **uyan-** açılmak s. 644 a; MecN: **uyan-** uyanmak 352 b; KısY: **uyan-** uyanmak s. 419 b; Tefs: **oyan-** prospat'sya s. 234, **ozan-** "prospat'sya" s. 234, **oyğan-** probujdat'sya s. 234; DivH: **uyğanmak** uyanmak s. 494 b; CemS: **uyan-** uykudan kalkmak, uyanmak s. 345 a; Marz: **uyan-** uyanmak s. 441 a; KelN: **oyğanmak** probujdat'sya, prosipat'sya s.97; LisT: **uyğan-** uyanmak s. 325 b; FevK **oyğan-** uyanmak 144/7, 436/7 ve ötesi.

⁸ KısEn: **odğar-** uyandırmak 471 a; DK: *Hanum at kulağı sağ olur, çekübeni oğlanı oyardı* 262.3-4; SühN: **uyar-** uyandırmak. s. 644 b; KurT: **uyar-** uyandırmak, uyandırıp kaldırmak c. II, 598; MecN: **uyar-** uyandırmak 352 b; CemS: **uyar-** uyandırmak, irşat etmek, ikaz etmek, yakmak, ışığı parlamak s. 345 a; Marz: **uyar-** uyandırmak s. 441 a.

⁹ **oyal-** uyanmak, uykudan uyanmak 449b/2 s.612.

¹⁰ KısEn: **oyğag** uyanık 500 a; KısY: **uyak** ayık, uyanık s. 419 b; LisT: **uyğag** uyanık s. 325 b.

¹¹ KısEn: **oyağ** uyanık 499 b; İrMülûk: **uyak:** uyanık (u. kıl- 378a/2) s. 612; GülTerKıp: **uyağ** uyanık 265/12, s. 384 a; TS: **uyak (uyağ, uyah)** 1. uyanık, bîdar, uykusuz; 2. uykusuzluk. s. 4023-24.

¹² KısEn: **oyğaklık** her şeyden haberdar olma, bilmişlik 500 a; LisT: **uyğaglık** uyanıklık s. 325 b.

¹³ **oyaglık** uyanıklık hali 500 a.

- oygat-** : KısEn, DivH, GülTerKıp, BabN, BabD, KelN, FevK¹⁴
oyat-
oyandur- : KenzK, İsl, SühN, KurT¹⁵; krş. *oyan-*
oyat- *bak. oygat-*
oyanuğ : KelDim, TS, İsl, SühN, KurT, MecN, KısY, Marz¹⁶; krş.
oyan-
oyanuğlık : KenzK, SühN, KurT, Marz¹⁷; krş. *oyan-*
oyanuğla : SühN¹⁸; krş. *oyan-*
oyarıcı : TS¹⁹; krş. *oyar-*
oyarıl- : TS²⁰; krş. *oyar-*
oyarıl- : TS²¹; krş. *oyar-*
oyarmaklık : TS²²; krş. *oyar-*
oyakdır- : TS²³

Ünlü ve ünsüz değerleri açısından herhangi bir sorunu olmayan *sak* için yukarıda anılan Uygurca, Orta Türkçe ikilemeler dışında EAT metinlerinden de örnek getirmek mümkündür:

- 14 KısEn: **oygat-** uyandırmak 500 a; DivH: **uygatmak** uyandırmak, kendine getirmek s. 494 b; GülTerKıp: **uyat-** uyandırmak 259/4, s. 384 a; BabN: **oygat-** wake (trs) 157a s. 852 b; BabD: **oygat-** uyandırmak, ayartmak 408 b; KelN: **oygatmak** ponud.[it'] ot oyganmak s. 97; FevK: **oygat-** uyartmak, uyandırmak 44/1, 566/1 ve ötesi; **oykat-** > *oygat-* 69/2.
- 15 KenzK: **uyandırmak** uyandırmak, kendine getirmek 9b/2 (s. 462); İsl: **uyandur-** uyandırmak 371 a; SühN: **uyandur-** uyandırmak s. 644 a; KurT: **uyandur-** uyandırmak, uyandırıp kaldırmak c. II, 598.
- 16 KelDim: **oyanuğ** wach 2438... s. 355; TS: **uyanık olmak** uyumamak, uykusuz kalmak. s. 4029; İsl: **uyanık (uyanık)** agâh, haberdar. s. 4031; SühN: **uyanık** uyanık 371 a; KurT: **uyanık** uyanık s. 644 b; MecN: **uyanık** uyumayan, uyanık olan c. II, 598; KısY: **uyanık** uyanık 352 b; Marz: **uyanık** uyanık s. 419 b; **uyanık** uyanık, anlayışlı, talihli s. 441 a.
- 17 KenzK: **uyanıklık** intibâh 9b/d (s. 462); SühN: **uyanıklık** haberli, bilgili olma s. 644 a, **uyanıklık** uyanıklık s. 644 a; KurT: **uyanıklık** uyanık olma, uyanıklık c. II, 598; Marz: **uyanıklık** uyanıklık s. 441 a.
- 18 **uyanıklıkla** uyanık iken s. 644 a, **uyanıklıkla** uyanık iken s. 644 b.
- 19 **uyarıcı** uyandırıcı, mürşit. s. 4032.
- 20 **uyarılma** (ışık) yakılmak, parlatılmak. s. 4032.
- 21 **uyarmak (uyatmak)** 1. uyandırmak, irşadetmek, ikazetmek (s. 4032); 2. ışığı parlatmak, yakmak (s. 4036); 3. harekete getirmek (s. 4037).
- 22 **uyarmaklık** ikaz, irşat, yola getirme s. 4037.
- 23 **uyakdırma** 1. yakmak, ışığı parlatmak, 2. uyarmak, irşat, ikaz etmek. s. 4028-29.

sak: KelDim, KenzK, SühN, DK²⁴

Sözcük Anadolu ağızlarında da *sak* olarak görülür:

sak [sayah, sayak, sok] uyanık, tetikte; uykusu hafif kimse. DS X S-T, 1978. s. 3516 b.

M. Erdal, *saklan-* maddesinde yer verdiği *sak* için herhangi bir kök vermez. *Sak* sözcüğünün ünlüsünün Türkmencede kısa, *sa:-* “saymak” eylemininse uzun ünlüyle olmasından dolayı her iki sözcük arasında bir ilişki kurulamayacağını, *sak*’ın *sa:-* eyleminden türeyemeyeceğini belirtir (OTWF s. 514).

KAYNAKLAR VE KISALTMALAR

- BabD** : Bilâl YÜCEL, *Bâbü'r Dîvânı*, Ankara 1995.
- BabN** : THACKSTON Jr., W. M., *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza: Bâburnâme I-III*, Cambridge 1993.
- BT IX** : TEKİN, Şinasi, *Maitrisimit nom Bitig I-II*, Berlin 1980 (Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen und Indices) BT IX.
- CemS** : ERSOYLU, İ. Halil, *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, TDK, Ankara 1989.
- CTD** : DANKOFF, Robert ve James KELLY, *Maḥmūd al-Kāšgarī Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān luḡāt at-Turk)*, I-III, 1982, 1984, 1985.
- DivH** : Kemal Eraslan, *Ahmed-i Yesevî, Dīvân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 1983.
- DK** : ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, TDK, İstanbul, I: 1958 (1994³); II: 1963 (1997³).
- DS** : *Derleme Sözlüğü*, X, S-T, TDK, Ankara 1978
- ED** : CLAUSON, Sir Gerarđ, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- FevK** : ‘Alî Şîr Nevāyî: *Fevāyidü'l-Kiber*, haz. Önal Kaya, TDK, Ankara 1996.

²⁴ KelDim: **sak** sicher, wachsam 2584 ... s. 369; KenzK: **sak** uyanık, ihtiyatlı 43b/2 (s. 417); SühN: **sak** uyanık, dikkatli, tedbirli s. 632 b; DK: **sak** Hanım at kulağı sak olur, çekübeni oğlanı oyardı 262.3-4:

- GülTerKıp** : KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, *Seyf-i Sarâyî: Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*, İstanbul 1978, Ankara 19892.
- HT** : Hui Li, *Huihu wen posa datang sanzang fashi zhuan*. Yay. WANG Zhongmin, Ji Xianlin, Beijing 1951. 慧立, 回鶻文普薩大唐三藏法師傳. 王重民, 季羨林, 北京.
- İrMüluk** : Recep Toparlı, *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâfîn*, Ankara 1992.
- İsl** : YÜKSEL, Hasan, İbrahim DELİCE ve Hakkı AKSOYAK, *Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin: İslâmî'nin Mesnevisi*, Sivas 1996.
- KelDim** : ADAMOVIĆ, Milan, *Kelîle ü Dimne: türkische Handschrift T 189 der Forshungsbibliothek Gotha*, Hildesheim 1994.
- KeIN** : Muhammed Yakub Çingi: *Kelur-name*, yay. A. İbragimov, Taşkent 1982.
- KenzK** : Kemâl YAVUZ, Şeyhoğlu: *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, Ankara 1991.
- KısEn** : NĀSİRÜ'D-DĪN BİN BURHĀNÜ'D-DĪN RABĠŪZĪ: *Qıřāşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)*, I Giriş-Metin-Tıpkıbasım, II Dizin, Dr. Aysu Ata, TDK, Ankara 1997.
- KısY** : KARAHAN, Leylâ, *Erzurumlu Darîr: Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ)*, Ankara 1994.
- KitG** : AKKUŞ, Muzaffer, *Kitab-ı Gunya, İnceleme-Metin-İndeks, Tıpkıbasım*, Ankara 1995.
- KQNB** : WARNKE, Ingrid, *Eine buddhistische Lehrschrift über das Bekennen der Sünden. Fragmente der uigurischen Version des Cien-daochang-chanfa*, Dissertation Akademie der Wiss. der DDR 1978.
- KurT** : TOPALOĞLU, Ahmet, *Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış "Satır-Arası" Kur'an Tercümesi, Birinci Cilt (Giriş ve Metin)*, İstanbul 1976, İkinci Cilt (Sözlük), İstanbul 1978.
- Lexik** : DOERFER, Gerhard, *Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch*, Textband. Wiesbaden 1987.
- LisT** : Mustafa Canpolat, *Alî Şîr Nevâî: Lisânü't-Ṭayr, (İnceleme-Metin-Dizin) -Doçentlik Tezi-*, Ankara 1972, yayımı için bak. Mustafa Canpolat, *Ali Şîr Nevayî: Lisanü't-tayr*, TDK, Ankara 1995.

- MaitrHami** : GENG SHIMIN, Hans-Joachim KLIMKEIT, *Das Zusammen-treffen mit Maitreya. Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit*. In Zusammenarbeit mit Helmut Eimer und Jens Peter Laut. I-II. Wiesbaden 1988.
- Manichaica** : LE COQ, Albert von, *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Berlin 1912; *Türkische Manichaica aus Chotscho II*. Berlin 1919; *Türkische Manichaica aus Chotscho III*. Berlin 1922.
- Marz** : KORKMAZ, Zeynep, *Şadru'd-dīn Şeyhoğlu: Marzubān-nāme Tercümesi*, Ankara 1973.
- MecN** : CANPOLAT, Mustafa, *‘Ömer Bin Mezīd: Mecmū‘atü’n-Nezā‘ir*, TDK, Ankara 1982, (tıpkıbasımlı yayını) 1995².
- Nasaḫī** : ADAMOVIĆ, Milan, *Die Rechtslehre des Imām an-Nasaḫī in türkischer Bearbeitung vom Jahre 1332*, Stuttgart 1990.
- OTWF** : ERDAL, Marcel, *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, I-II, Wiesbaden 1991.
- Sevortyan** : SEVORTYAN, E. V., *Etimologiçeskiy slovar’ tyurkskiĭ yazıkov. Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na bukvi glasnyıe*, I-IV, Moskva 1974.
- SühN** : DİLÇİN, Cem, *Süheyl ü Nev-Bahar*, Ankara 1991.
- Tefs** : BOROVKOV, A. K., *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vv.* Moskva 1963.
- TRS (Pal)** : PAL’MBAH, A. A., *Tuvinsko-russkiy slovar’*, Moskva 1955.
- TRS (Ten)** : TENİŞEV, E. Rahimoviç, *Tuvinsko-russkiy slovar’*, Moskva 1968.
- TS** : *Tarama Sözlüğü*, V, O-T, TDK, Ankara 1971.
Tarama Sözlüğü, VI, U-Z, TDK, Ankara 1972.
- WörHal** : DOERFER, Gerhard, Semih Tezcan, *Wörterbuch des Chaldsch (Dialekt von Charrāb)*. Budapest 1980.